

Įtvirtinant monokultūrinį tautiškumą transatlantinėje erdvėje: etnokultūrinio atgaivinimo ir diasporos nacionalizmo atvejai Lietuvoje ir JAV

VYTIS ČIUBRINSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės antropologijos centras, K. Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas

El. paštas: v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Straipsnyje nagrinėjamas etnonacionalizmo fenomenas totalitarizmo ir imigraciniuose kontekstuose. Pagrindinis tikslas – paanalizuoti du lietuviškumo įtvirtinimo atvejus: XX a. 7–9 dešimtmečio etnokultūrinio atgaivinimo judėjimą bei XX a. 5–9 dešimtmečio diasporos (tėvyninį) nacionalizmą. Abiem atvejais tautiškumą siekta įtvirtinti įprasminant nacionalistinį sentimentą ir įveikšinant (etno)kultūrinį bei (etno)nacionalinį identitetą politikose, kurių epicentre atsiduria monokultūrinis – *viena tauta – viena kultūra* – tautiškumo modelis. Šis modelis sėkmingai priešpriešinamas tiek sovietinio totalitarizmo, tiek ir homogenizuojančio amerikietiškojo „išlydančiojo katio“¹, o vėliau ir daugiakultūriškumo atžvilgiu.

Raktažodžiai: etnonacionalizmas, diasporos nacionalizmas, identiteto politika, etniškumas, etnokultūrinis atgaivinimas, migracija

---

ĮVADAS

Tautinio¹ sentimento tvirtas sukibimas su etniškumu ir kultūra yra ypač gerai pažįstamas Vidurio ir Rytų Europos nacionalizme, plačiai ištirtas W. Connorio (1994), L. Holy (1996), R. Brubakerio (1994, 1996) bei nuodugniai E. Gellnerio (1993; 1996), Ch. Hanno (1996), Ch. Giordano (1997; 2011) aptartas politinėje antropologijoje. Jis išlieka aktualus siekiant suprasti, kaip nūdien tvarkomasi su etniniais ir kultūriniais skirtumais ir kaip (ne)prisiderinama prie daugiakultūriškumo europietiška jame ir transatlantiniame kontekstuose, o ypač Vidurio ir Rytų Europoje, kur nuolat iškeliamas teritorinio monoetniškumo idealas (užtenka paminėti Balkanus) ir pasitelkiamas monokultūriškumo *viena tauta – viena kultūra* principas.

Baltijos šalių, tarp jų ir Lietuvos, atvejis yra vienas geriausių pavyzdžių, iliustruojančių, kaip etnifikuotas ir folklorizuotas nacionalistinis sentimentas yra perduodamas laike. XX a. pabaigoje, kaip ir XIX a. antrosios pusės „tautų pavasario“ metu, Baltijos regione nacionaliniai judėjimai prasidėjo nuo liaudies (folklorinės) kultūros sureikšminimo, jos rinkimo, pasak

---

¹ Sąvoka *tauta* traktuojama dvejopai – per etniškumą (etnokultūriškumą) ir / arba per pilietybę (nacionalumą). Pirmoji reikšmė vyrauja tiek viešuose diskursuose, tiek humanitarinių mokslų tekstuose, tuo tarpu antroji – sociologų ir politologų raštuose. Dėl tokio sąvokos ambivalentiškumo nukenčia ištisos sritys, tiriančios tautiškumo reiškinių. Siekdami tikslumo šią sąvoką privalome kontekstualizuoti. Laikydami šio principo ir kartu norėdami šiame straipsnyje sujungti abi sąvokos prasmes pasitelkiame *tautiškumui* sinonimišką terminą *lietuviškumas*, kuris, kaip tapatinimosi su lietuviais / Lietuva kategorija, neprioretizuoja nei etninio, nei pilietinio prado, tačiau ten, kur būtina analizės kontekstui, toks apibendrintas *lietuviškumas* bus išskaidomas į minėtus dėmenis.

E. Gellnerio – „gelbėtojiškosios etnografijos“ (Gellner 1996). XX a. pabaigoje jie peraugo į etnonacionalistinę laikyseną, oponuojančią sovietiniam režimui. Tokia laikysena pasireiškė kaip „bedantis pasipriešinimas“², tautinio paveldo – „lietuviškų tradicijų“ – gaivinimu bei „senovine autentika“ paremto nacionalinio identiteto mobilizavimu.

Iš socialinės-kultūrinės antropologijos perspektyvos toks žingsnis gali būti palyginamas su religiniais revivalistiniais (*revivalist*) ir čiabuvių (kultūros ir religijos) atgaivinimo judėjimais, tačiau plačiau negvildendami šių paralelių pastarąjį reiškinį įvardysime etnokultūrinio atgaivinimo judėjimu, arba (etno)nacionalinio identiteto politika.

Žvelgiant iš kitos perspektyvos, tautinio sentimentu judrumas, su migracija vykstanti tam tikra „kultūros transplantacija“ (Bodnar 1987) yra svarbus veiksnys nagrinėjant, kaip identitetas veikia diasporoje. Antropologai J. Cliffordas (1994; 1997), M. Glick-Schiller (1992; 2001), S. Vertovecas (1999) bei sociologai W. Safran (1991) ir R. Cohenas (1997) pažymi, kad dalis imigrantų paprastai nepaklūsta hibridizuojančiai priimančiųjų šalių nacionalinio identiteto politikai.

Jau antrąjį šimtmetį skaičiuojanti lietuvių diaspora JAV galėtų būti tautinio sentimentu tvarumo „transplantuotoje“ erdvėje pavyzdys: čia susiformavęs *diasporinis nacionalizmas* (Čiubrinskas 2010) pasižymi „namų šalies“, arba „nostalgijos politika“ (Vertovec, Cohen 1999).

Svarbu pabrėžti, kad ir *atgaivinimo judėjimo*, ir *diasporos nacionalizmo* atveju siekiama įtvirtinti etnokultūrinius skirtumus (kaip matysime, taikant „grynumo“, „autentiškumo“ kriterijus) tiek sovietinio totalitarizmo, tiek ir homogenizuojančio amerikietiškojo „išlydančiojo katilo“ atžvilgiu. Lietuviai Sovietų Sąjungoje ir imigrantai JAV grupinį lietuviškumą (kultūrinį, etninį ir pan.) siekia įtvirtinti dviem būdais: etnokultūrinio atgaivinimo judėjimu (XX a. 7–9 deš.) bei XX a. 5–9-ojo dešimtmečio diasporos (tėvyniniu) nacionalizmu.

Pažymėtina, kad toks lietuviškumo įtvirtinimas vyksta vienu metu transatlantinėje erdvėje: šiaurės – Lietuvoje ir anapus – JAV.

Kas slypi už šių skirtingų įtvirtinimo paieškų ir pripažinimo siekių? Akivaizdu, kad migrantų, mažumos ar bet kuri kita atskirties grupė, nepriklausanti visuomenės daugumai, jautriai reaguoja į viešąsias hibridizuojančias ir asimiliuojančias valstybių *identiteto politikas* (*identity politics*). Jos siekia pripažinimo kurdamos savitas, dažnai atskiras ar alternatyvias viešojo gyvenimo sritis bei savas *identiteto politikas* (*politics of identity*) (Hill, Wilson 2003).

Tad pagrindinis šio straipsnio tikslas – apžvelgti šiuos du tautiškumą įtvirtinančius būdus (nacionalistinio sentimentu įprasminimą ir įveiksmimą, vykstantį (etno)kultūrinio bei (etno)nacionalinio identiteto politikose) dviejose besikeičiančiose visuomenėse, kurių viena (Sovietų Sąjunga) jau tapo istorine praeitimi, o kita (JAV) radikaliai pakeitė savo asimiliacinę politiką daugiakultūriškumu.

Pirmuoju, *atgaivinimo judėjimo*, atveju žvelgiu iš dalyvaujančio stebėtojo perspektyvos ir patelkiu asmeninio įsitraukimo į „liaudies kultūros“ rinkimo, praktikavimo ir atgaivinimo veiklas patirtį 1979–1993, t. y. vėlyvuojų sovietiniu ir ankstyvuojų posovietiniu laikotarpiu³. Antruoju, diasporos nacionalizmo, atveju naudosis lauko tyrimų (interviu etnografijos klausimais, gyvenimo istorijos ir stebėjimai *in situ*), vykdytų 2002 ir 2007 m. JAV Vidurio Vakarų valstijose etninių lietuvių gyvenamuose Rytų ir Pietų Ilinojaus, Rytų Mičigano bei Čikagos rajonuose, duomenis.

² Iš V. Kavolio pasisakymo diskusijoje, kilusio po V. Čiubrinsko pranešimo „Sovietinė lietuvių etnografija ir baltofilinis pragmatizmas“, perskaityto konferencijoje „Zenono Ivinskio skaitymai ‘95“ 1995 05 31 Vilniaus universitete.

³ Tuo metu buvau kraštotyros klubo, folklorinio ansamblio narys, o kartu vieno Mokslų akademijos instituto aspirantas, kelerius metus dirbau dviejose valstybinėse kultūrinio paveldo institucijose.

ETNIFIKACIJA IR NACIONALINIO IDENTITETO POLITIKA

Identiteto politikoje *etniškumas* dažniausia naudojamas kaip viena pagrindinių „statybinių medžiagų“ (Castells 1997) kuriant ir plėtojant nevyraujančių, marginalinių (dažniausia etninių mažumų bei imigrantų) visuomenės grupių identitetą. Vyraujanti visuomenės dalis savo ruožtu irgi gali naudotis ta pačia „medžiaga“, įtvirtindama savo, pvz., daugiakultūrinio, nacionalinio identiteto politiką „etniniuose kvartaluose“ (Giordano 2011) ar panašiuose anklavuose ir apskritai skatindama jau vykstančius etnifikacijos procesus. Šia prasme nevyraujančios visuomenės grupės – mažumos (lietuvių imigrantai JAV) ir faktiškai tapusios tautine (nacionaline) mažuma (lietuviai Sovietų Sąjungoje) – yra etnifikuojamos iš išorės ir kartu pačios kuria savo (etno)nacionalinius, dažnai monokultūrinius identitetus.

Pradėkime nuo sovietinės etnifikacijos.

SOVIETINĖ „DVIGUBOS“ KULTŪROS SAMPRATA

Sovietų Sąjungai, kaip totalitarinei valstybei, taikomas labai nevienalytis *sovietinės kultūros* apibrėžimas. Ji buvo suprantama kaip „socialistinė savo turiniu ir nacionalinė savo forma“. Anot Ch. Giordano, tokia dviguba prasmė sukūrė ir „dvigubą narystę“ – atskyrė pilietybę nuo tautybės (Giordano 1997: 182) ir realiai dokumentuose įgyvendino gyventojų kategorizaciją, t. y. piliečio pase žymima tiek sovietinė pilietybė, tiek tautinė (etninė) narystė (Daukšas 2006). Būtent toks kiekvieno piliečio etnifikavimas, kai jis dokumentuose priskiriamas tam tikrai kategorijai, sukūrė nišą skleistis etniškumui vadinamojo „etnoso“ kultūros (Bromley 1984), arba *liaudies kultūros*, pavidalu. *Liaudies kultūra* buvo matoma kaip kultūrinių formų, „kultūrinio inžinieravimo“ (Gellner 1996) medžiaga. Būtent iš šios medžiagos pagal griežtus „progresyvumo“ ir „liaudiškumo“ kriterijus perkuriamos senos formos (pvz, apeigos), joms suteikiant naują, socialistinį, turinį, turėjo padėti kuriant *socialistines tradicijas*, pvz., sudarant civilinių krikštynų (vardynų) ar laidotuvių ceremonialus (*Civilinės apeigos* 1979).

Tačiau toks „kultūrinio inžinieravimo“ požiūris į „etnoso“ kultūrinį paveldą totalitarizmo sąlygomis paliko pakankamai viešosios erdvės skleistis lietuviškumo atgaivinimo iniciatyvoms ir, panašiai kaip ir XIX a. nacionalinio atgimimo veikėjams – tautinės valstybės kūrėjams, taip ir sovietmečio etnonacionalistams tradicinė lietuvių liaudies kultūra (folkloras) tapo pagrindiniu ir legaliu tautinės kultūros ar netgi pačios tautos pakaitalu.

Taigi *tradicinė kultūra* tapo normatyvinė tautiškumo ir tautos (etninės, liaudies) kultūros kategorija, kuri naudota kaip priešinimosi „dirbtinei“, „netikrai“, vadinamajai socialistinei, kultūrai svertas.

LIETUVIŠKOS (LIAUDIES) KULTŪROS RINKIMAS, PUOSELĖJIMAS IR ATGAIVINIMAS

Atgaivinimo judėjimo strategiją ir praktiką sudarė trys svarbiausios veiklos kryptys: tradicinės liaudies kultūros rinkimas, atlikimas (puoselėjimas) ir atkūrimas. Viena jų – „kultūros rinkimas“ – įkūnijo grynai patriotinę misiją rinkti *autentiškas* ir *tipiškas* lietuvių liaudies praeities liekanas. Jo svarbiausias moralinis imperatyvas: „Tautos praeitis nyksta; seni liaudiškų tradicijų atlikėjai išmiršta; todėl skubiai reikia gelbėti tai, kas dar likę *in situ*...“ (Milius 1999).

Tokį „kultūros rinkimą“ lemia esencialistinis požiūris į kultūrą, ją lengvai paverčiantis etnografinėmis kolekcijomis, o jų rinkimą – „gelbėtojišką etnografiją“ (Gellner 1996). Taigi toks „kultūros rinkimas“ padėjo dokumentuoti būtent archajiškas, todėl „autentiškomis“ laikomas lietuviškas tradicijas ir pravertė tautinio identiteto kūrimo reikmėms: turėjo reikšmingos rezistencinės simbolinės galios „neautentiškos“, svetimųjų primestos, sovietinės kultūros ir režimo atžvilgiu.

Lietuviškos (liaudies) kultūros atgaivinimo judėjimas, prasidėjęs XX a. 7-ajame dešimtmetyje ir ypač sustiprėjęs Pertvarkos metu, galiausiai 9-ojo dešimtmečio pabaigoje peraugo į „dainuojančią revoliuciją“. Ši neoromantinio nacionalizmo banga kilo po Chruščiovo reformų 7-ojo dešimtmečio pabaigoje, kuriantis folkloro ansambliams ir kraštotyros klubams, kai naujoji postalininė karta, daugiausia studentai, nebeapsikentę sovietinių „sceninio liaudiškumo“ tradicijų, buvo kupini užsidegimo „atrasti“ ir praktikuoti „autentišką“ lietuvių folklorą bei studijuoti senovės baltų kultūrą (Čiubrinskas 2000). Vienas tuometinio kraštotyros klubo vadovas taip apibūdino laiko dvasią:

„Buvo 1968–1969 metai, masinio [folkloro] ansamblių steigimosi pradžia. Susibūrimai ir liaudies muzikos koncertai tapdavo tikru festivaliu: salės būdavo sausakimšos. Džiaugsmas nebuvo vien tik estetiškas; buvo atrasta niekam nepavaldi, laisva dvasinė erdvė. Vakaronėse visi dainavo ir šoko – skirtis tarp atlikėjų ir auditorijos dingo, ir tai tik patvirtino sėkmingą tradicinės liaudies kultūros sugrįžimą <...> visus paveikiančia tautiškumo nuotaika“ (Trinkūnas 1996: 65–66).

To meto *lietuviškos (liaudies) kultūros* puoselėtojais ir gaivintojais, be studentų, daugiausia buvo jauni mokslininkai, menininkai, mokytojai, gydytojai, aptarnavimo ir techniniai darbuotojai, būręsi į folkloro, kraštotyros, kultūrinio turizmo klubus ir draugijas. Jiems „senųjų papročių ir švenčių grąžinimas į gyvenimą tapo pagrindiniu uždaviniu <...> buvo studijuojami papročiai, mitologija, atkuriamos ir švenčiamos senosios kalendorinės ir šeimos šventės, lankomi ir tvarkomi piliakalniai, kitos istorinės vietos“ (Trinkūnas 1996: 65–66).

Laikmečio imperatyvas buvo oponuoti sovietinio režimo primestoms „socialistinėms tradicijoms“, kaip keliančioms grėsmę lietuvių tautiniam identitetui. Atgaivinimo judėjimo konstruojamoje tautinio identiteto politikoje buvo pasitelktos ir radikalesnės tautiškumo atgaivinimo priemonės – „senovės tradicijos“. Viena iš jų buvo siekis sugrąžinti lietuvių kultūrai sakralumą atkuriant ikirikščioniškus ritualus (pvz., 1967 m. buvo atkurta pagoniška Rasos vidurvasario saulėgrįžos šventė Kernavėje) ir „prikeliant“ (sic!) senovinių lietuvių tikėjimą (Trinkūnienė 1994: 36)⁴.

Taigi „senovės kultūros“ gaivinimas, kaip nacionalistinio sentimentų įpratimas, buvo savita identiteto politikos forma, *kultūros rinkimą* ir tradicinės kultūros formų (labiausiai folkloro) viešą praktikavimą traktavusi kaip „senovinio“, „grynojo“, „etninio“ tautiškumo gelbėjimą iš užmaršties. Toks kultūros esencializavimas tiesiogiai padėjo kurti monokultūrinį nacionalizmą.

Etniškumo aspektai buvo aktualūs ir to meto JAV identiteto politikoje.

JAV IDENTITETO POLITIKA: NUO „IŠLYDANČIOJO KATILO“ IKI DAUGIAKULTŪRIŠKUMO

JAV, kaip imigrantų šalis, šimtmečiais buvo žinoma dėl „išlydančiojo katilo“ (*melting pot*) politikos, siekiančios skirtingų imigrantų intensyvaus rasinio, etninio, religinio ir kt. asimiliavimosi per daugiariopus įtraukimo į „socialinius-kultūrinius amerikanizacijos mechanizmus“ (Lofgren 1998: 58), daugiausia sekant „baltojo anglosaksų kilmės protestanto“ modeliu.

⁴ Atgaivinimo judėjimas padarė didžiulę įtaką mano kartai. Aš buvau liudininkas to, kaip jis plėtojosi iki pat opozicinių sovietiniam režimui socialinių tinklų. 8 deš. pab. – 9 deš. pr. buvau pakviestas dalyvauti atkuriant vieną iš pagoniško pavasario švenčių – „Jorę“. Rūpinausi archyvine medžiaga ir padėjau organizuoti jos ritualinę dalį. Norintiems atkurti vestuvių, krikšto, pagoniško Kalėdų ir Velykų ceremonijas buvau tarsi archyvų ir literatūros gidas. Apie išrastų ritualų patikimumą ar jų „rekonstrukciją“ mokslinius šaltinius manęs niekas neklausinėjo.

XX a. 6–7-uoju dešimtmečiu etninės (imigrantų) kultūros, paveldo ir identiteto klausimai tapo esminiais JAV kultūros politikoje dėl judėjimo už pilietines teises, kilusio iš „juodosios garbos“ (*black pride*) ir „juodosios galios“ (*black power*) judėjimų (Glazer 1983: 110), privertusių persvarstyti homogenizuojančią „išlydančiojo katilo“ ir „baltojo be brūkšnelio“ („*unhyphenated White*“) ideologiją, kurią 10-ajame dešimtmetyje pakeitė „daugiakultūriškumas“. Nuo tada tapo visuotinai priimtina, kad bet kuris amerikietis, net ir visiškai asimiliavęsis, gali „atrasti“ savąjį „etninį pagrindą“ ir turėti savo etninį identitetą ir kad kiekviena naujai atsiradusi ar atrasta *ethnie* turi savo „kultūrą“ ir „istoriją“ (Byron 1999).

DIASPOROS LIETUVIŠKUMO IMPERATYVAS

Lietuvių imigrantų etninio identiteto tyrėjas Davidas Fainhauzas teigia, kad lietuvių tautinė savimonė ar „tautinis lietuviškumas“ XIX a. pabaigoje Amerikoje dažnai plėtojosi greičiau nei pačioje Lietuvoje (Fainhauz 1991: 9). Panašus tautinis uolumas reiškėsi ir XX a. antrojoje pusėje Lietuvos sovietinės okupacijos metu. Tuomet šūkis „išlaikyti tautiškumą“ buvo itin reikšmingas daugumai Amerikos lietuvių ir išliko populiarus net ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais. Atrodė, kad Amerikos lietuviai netgi labiau didžiavosi Lietuvos paveldu nei lietuviai Lietuvoje (Sidrys 1996).

Koks yra šio lietuvių diasporos įsitraukimo į *tėvyninį* tautiškumą (nacionalizmą) pagrindas? Kadangi lietuvių kilmės imigrantų bendruomenės ir tarpasmeniniai tinklai JAV visuomenėje yra skirtingų imigracinių bangų ar kartų bei priklauso skirtingiems socialiniams sluoksniams ir interesų grupėms, jų ir jų palikuonių socialinė atmintis bei identitetas remiasi skirtingais Lietuvos, kaip tėvynės, įvaizdžiais.

Bet kuris tautiškumo „saugyklos“ elementas įgyja prasmę ir tampa įsivaizduojamas, skirtingai (per)sukonstruojamas nuo pat XIX a. 7-ojo dešimtmečio mažiausiai keturių kartų lietuvių kilmės amerikiečių palikuonių ir tai tęsia šiandieninė posovietinė lietuvių imigracija.

Daugiausia dėmesio turime atkreipti į politinių imigrantų, vadinamųjų dipukų (toliau – DP), XX a. 5-ojo dešimtmečio imigracinę bangą⁵. Nors dauguma šios bangos imigrantų jautėsi tvirtai susiję su JAV, kaip su prieglobsčio šalimi, visgi ištikimybė Lietuvai, kaip tėvynei, buvo esminė, o jų diasporinė patirtis dar gyvenant Vokietijoje tapo socialinės atminties ištekliumi vėlesnėms kartoms ir buvo „gyvenimo visuomenėje netampant jos dalimi“ imperatyvas.

Iškalbingiausias tokio diasporinio nesuintegravimo modelis, perkeltas iš Vokietijos, buvo užfiksuotas Lietuvių Chartoje. Pagal šį 1949 m. DP pasirašytą dokumentą įsipareigota puoselėti ir išsaugoti savo ištikimybę lietuviškumui. Tokios vertybės, kaip lietuvių kalba, lietuviška šeima ir tėvynė Lietuva, buvo ypač pabrėžiamos. Viename iš Chartos punktų rašoma: „siekdamas išlaikyti protėvių Lietuvos Tautą, lietuvis perduoda kultūrą ateities kartoms, kad užtikrintų tautybės amžinumą“ (Budreckis 1976: 116).

Iš esmės tai buvo tiek moralinė, tiek ir pilietinė pareiga bei misija daryti visa, kas įmanoma, kad būtų išlaikytas lietuviškumas ir išlaisvinta šalis iš sovietinės okupacijos. Ilgainiui tai virto diasporos nacionalizmu – idealizuota lietuviškumo versija, grindžiama tarpukario tautinės valstybės nacionalizmu:

Mes gelbėjomės nuo [sovietų] okupacijos ir išlaikyti lietuviškumą [lietuvybę] buvo toks šventas dalykas. Šeimose kalbėti vien tik lietuviškai ir vengti integracijos <...>... tai buvo tarsi protestas prieš okupaciją (75 m. Kanados lietuvis).

⁵ Pavadinimas kilęs nuo Perkeltųjų asmenų stovyklų (*Displaced Persons Camps*) Vokietijoje, iš kur Antrajam pasauliniam karui pasibaigus dalis DP emigravo į JAV.

LIETUVIŠKUMO PRAKTIKAVIMAS, KODIFIKAVIMAS IR SUGRAŽINIMAS Į TĖVYNĘ

Lietuviškumo išlaikymo imperatyvą emigravus į JAV visų pirma skatino dipukų politinio pabėgėlio statusas bei Baltijos šalių sovietinės okupacijos nepripažinimo politika, kurios laikėsi JAV, ir tai buvo panaudojama kampanijose už lietuvių tautos politinę ir pilietinę emancipaciją bei krašto išlaisvinimą (Danytė 2005).

Pirmoji Amerikos lietuvių karta (DP) jautėsi atsakinga už jaunosios kartos auklėjimą, kultūros perdavimą etninėse mokyklose, organizacijose ir bažnyčiose. Jie buvo užsibrėžę sukurti lietuviškos kultūros standartą kaip alternatyvą sovietinės Lietuvos kultūrai. Tam reikėjo parengti standartizuotą lietuvių kultūros ir paveldo pristatymą vadovėliuose, skirtuose diasporos vaikams, nes ikikariniai lietuviški vadovėliai buvo pasenę, o gauti iš „sovietinės Lietuvos“ – politiškai klaidingi. Puikus kultūros kodifikavimo pavyzdys – Danutės Brazytės-Bindokienės vadovėlis *Lietuviški papročiai ir tradicijos*, parengtas „pasaulio lietuvių jaunimui, kad sužinotų ir išmoktų savo tautos tradicijas“ (Brazytė-Bindokienė 1989).

Amerikoje gimusios kartos „praktikuoja lietuvių“, siekdamas suderinti etninę kultūrą su šiuolaikiniais vyraujančios Amerikos visuomenės dalies naratyvais ir kultūriniais produktais. Toks *kultūrinis brikoliažas* (Čiubrinskas 2005) yra sukurtas iš išsaugotų bei perimtų elementų ir toliau kuriamas naujai interpretuojant tautinės / etninės kultūros formas, kurios atitinka ir prisitaiko prie JAV daugiakultūriškumo politikos. Neatsitiktinai daugeliui Amerikos lietuvių patys populiariausi „lietuviškumo praktikavimo“ būdai – etniniai sąskrydžiai, kurių metu valgomi lietuviškos virtuvės gaminiai, aplinka puošiama lietuviškais meno dirbiniais, skamba lietuviška muzika ir vyksta šokiai.

Lietuviškumas, kaip etniškumas, nuolat palaikomas kaip aktualus diskursas, pvz., domėjimasis šeimos / giminės kilme, kuris dažnai siejasi su noru surasti etnines šaknis ir neretai baigiasi etninėmis piligriminėmis kelionėmis į Lietuvą, kaip į tėvų ar „protėvių žemę“. Vienas informantas, pažymėdamas „šaknų ieškojimo“ svarbą, pabrėžė:

Aš jaučiu, kad mes esame ta karta, iš kurios pagrobė jai priklausantį paveldą. Groju himną ir verkiu, nes mes gimę čia [JAV] praradome (arba buvome priversti prarasti) ryšį su savo šaknimis.

Šia prasme etniškumas praktikuojamas kaip inkultūruotas, „priskirtinis identitetas“, kaip nekintantis susisaistymo su tėvyne (protėvių žeme) reiškinys, pasižymintis idealizuotu nacionalizmu.

Tėvynės vaizdiny, ypač tėvynės pavojuje, t. y. tam tikra viktimizacija – Lietuva sovietų apgultyje, ne tik sutelkė visų kartų Amerikos lietuvius remti Lietuvą, bet ir įtvirtinti radikalią misionieriško identiteto politiką. Ji skatino organizuoti labdarą ir politines kampanijas „padėti okupuotai Lietuvai“. Beje, visoje DP emigracinės bangos veikloje „pasižadėjimas grįžti į gimtąjį kraštą ir dirbti jo labui“ buvo svarbi diasporos imperatyvo dalis, įrašyta į antros ir trečios kartos inkultūracinį modelį:

Mano [tėvų] šeimoje... būdami namuose, mes turėjome kalbėtis tik lietuviškai...visada būdavo vienokios ar kitokios šnekos apie Lietuvą: jai reikia padėti, išlaisvinti. Mes neabejotinai grįšim tenai, kai tik ji taps laisva (JAV gimusi, 51 m.).

Ilgainiui pažadas grįžti blanko, tačiau buvo ištesėtas, ypač „dainuojamosios revoliucijos“ metu ir iš karto po jos (žr. plačiau Čiubrinskas 2009). Geras „misionieriško“ veiksmo pavyzdys – 1989 m. lietuvių diasporai Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje dalyvaujant ir remiant atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas, kuris buvo atidarytas kaip modernus Vakarų universitetas. Pirmieji du rektoriai buvo Amerikos lietuviai, sugrįžo ir dalis lietuvių diasporos profesorių, kad čia realizuotų save ir diegtų vakarietiškus akademinis standartus Lietuvoje (Vastokas 2005).

IŠVADOS

Apibendrinant būtina pabrėžti, kad opozicinio sovietmečio etnokultūrinio atgaivinimo judėjimo dalyviai bei diasporos nacionalistai įtvirtino esencialistinį *viena kultūra – viena tauta* principą, suponavusį monokultūrišką ir etninį tautiškumą. Tuo grįsta identiteto politika lietuviškumą suvokė kaip nacionalistinį sentimentą – visaapimančią simbolį, vyraujančią naratyvą ir bendrą vertybę, kurią reikėjo atgaivinti ir saugoti, atkurti ir platinti, kodifikuoti ir sugrąžinti kaip vienintelę „tikrą“ ir „autentišką“ kultūrą, persmelktą tradicijos kaip lietuviybės esmės.

Abiem *atgaivinimo judėjimo* ir *diasporos nacionalizmo* atvejais XX a. pabaigoje buvo pasitelktas herderiškas XIX a. „Volk“ tipo nacionalizmas, kur šis terminas, suprantamas kaip etninė (kultūrinė) tauta (Brubaker 1994; 1996), atitiko XIX a. Vidurio ir Rytų Europos tautų kūrimosi laikmečio dvasią, kai tauta traktuota kaip tradicinė kultūra, ir atvirkščiai. Tai atitiko ir sovietinio totalitarizmo sąlygas, nes bet kokia ištikimybės tautai kaip nacijai išraiška buvo netoleruotina. Herderiškuoju, neoromantiniu ir idealizuotu, nacionalizmu priešintasi totalitarinei (sovietinei) ir asimiliuojančiai (amerikietiška) homogenizacijai.

Pasinaudojant tiek sovietine „dvigubos kultūros“, tiek ir amerikietiško daugiakultūriškumo etnifikacinėmis nišomis (etno)kultūra buvo manipuluojama kaip *lietuviškosios kultūros* modeliu, kuris puikiai tiko tiek priešinant totalitarizmui – „liaudies kultūros“ etikete dangstant „klasinę“ šios kultūros priklausomybę, tiek ir posovietinių permainų laikotarpiu – kaip nacionalinio atgimimo strategija.

Greta disidentinio judėjimo, gynusio žmogaus teises ir laisves, šio judėjimo siekiai buvo kuklesni – atgaivinti *lietuviškąją (liaudies) kultūrą*, bene vienintelę sovietinio režimo toleruotą formą.

Diasporos nacionalizmo atveju lietuviškumu manipuluota kaip ir etniškumu. Čia nacionalistinis sentimentas praktikuojamas kaip inkultūruotas „priskirtinis identitetas“, kaip nekontingentus susisaistymas su tėvyne (protėvių žeme). Tai padėjo nuosekliai laikytis *tauta – kultūra* ir *kultūra – tauta* monokultūrinio tautiškumo principo ir vykdyti moraliai (tėvynei) įpareigojančią tautinę misiją.

Nepaisant daugiakultūrinės, o šiandien ir „postetninės“ (Hollinger 1995) Amerikos tikrovės, toks giliai išsisknijęs ir į etninę tėvynę nukreiptas požiūris vyrauja tarp daugelio pirmosios ir antrosios kartos diasporos lietuvių – tvirčiausių lietuviškosios diasporos nacionalizmo puoselėtojų.

Gauta 2011 04 20

Priimta 2011 11 15

Literatūra

1. Bodnar, J. 1987. *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America*. Bloomington: Indiana University Press.
2. Brazytė-Bindokienė, B. 1989. *Lietuvių papročiai ir tradicijos. Lithuanian Customs and Traditions*. Chicago: Lithuanian World Community Press.
3. Bromley, Yu. 1984. *Theoretical Ethnography*. Moscow: Nauka Publishers.
4. Brubaker, R. 1994. “Nationhood and the national question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia: an institutional account”, *Theory and Society* 23(1): 47–78.
5. Brubaker, R. 1996. *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press.
6. Budreckis, A. 1976. *The Lithuanians in America 1651–1975*. Dobbs Ferry, New York: Oceana Publications, Inc.
7. Byron, R. 1999. *Irish America*. Oxford: Oxford University Press.
8. Castells, M. 1997. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
9. *Civilinės apeigos*. 1979. Sud. R. Giedrienė. Vilnius: Mintis.

10. Ciubrinskas, V. 2000. "Revival of tradition for the reconstruction of identity", *Folk. Journal of Danish Ethnographic Society* 42: 19–40.
11. Čiubrinskas, V. 2005. „Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 41–54.
12. Čiubrinskas, V. 2009. "Diasporas coming home: identity and uncertainty of the transnational returnees in postcommunist Lithuania", in *Postsocialist Europe: Anthropological Perspectives from Home*, eds. L. Kürti, P. Skalník. New York–Oxford: Berghahn Books, 95–117.
13. Čiubrinskas, V. 2010. "Forging (ethno) nationalist sentiment through time and space: revivalist and diasporic ways of accommodating multiculturalism in East Europe and in the USA", in *From Palermo to Penang. A Journey into Political Anthropology*, eds. F. Rueg, A. Boscoboinik. Wien: LIT Verlag, 103–118.
14. Clifford, J. 1994. "Diasporas", *Cultural Anthropology* 9(3): 302–338.
15. Clifford, J. 1997. *Routes, Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
16. Cohen, R. 1997. *Global Diasporas: An Introduction*. Seattle: University of Washington Press.
17. Connor, W. 1994. *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press.
18. Danyté, M. 2005. "The Baltic evenings in Parliament: how Canadian Lithuanians and other Balts lobbied for their homelands during the Cold War Period", in *Beginnings and Ends of Emigration. Life without Borders in the Contemporary World*, ed. D. Kuizinienė. Vilnius: Versus aureus, 109–122.
19. Daukšas, D. 2006. "Defining belonging: citizenship as a form of ethnic inclusion and exclusion: the case from Post-Soviet Lithuania", *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Studia Anthropologica* 13(2): 71–79.
20. Fainhauz, D. 1991. *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*. Chicago: Lithuanian Library Press, Inc.
21. Gellner, E. 1993. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai.
22. Gellner, E. 1996. "The coming of nationalism and its interpretations: the myth of nation and class", in *Mapping the Nation*, ed. G. Balakrishnan. London: Verso, 98–145.
23. Giordano, Ch. 1997. "Affiliation, exclusion and the national state: 'ethnic discourses' and minorities in East Central Europe", in *Rethinking Nationalism and Ethnicity*, ed. H.-R. Wicker. Oxford: Berg, 175–193.
24. Giordano, Ch. 2011. "Investigating migrations in Europe: from integration to transnationalism", in *Identiteto politika ir migracija*, sud. V. Čiubrinskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. (spaudoje)
25. Glick-Schiller, N.; Basch, L.; Blanc-Szanton, C. (eds.). 1992. *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*. New York: The New York Academy of Sciences.
26. Glick-Schiller, N.; Fouron, G. E. 2001. *Georges Woke Laughing. Long Distance Nationalism and the Search for Home*. Durham, London: Duke University Press.
27. Glazer, N. 1983. *Ethnic Dilemmas 1964–1982*. Harvard University Press.
28. Hann, Ch. 2006. "Nation and nationalism in Central and Eastern Europe, in *The Sage Handbook of Nationalism*, eds. G. Delanty, K. Kumar. London: Sage, 399–409.
29. Hill, J.; Wilson, T. 2003. "Identity politics and politics of identity", *Identities: Global Studies in Culture and Power* 10: 1–8.
30. Hollinger, D. A. 1995. *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. Basic Books, a Division of Harpen Collins Publishers.
31. Holy, L. 1996. *The Little Czech and the Great Czech Nation: National Identity and Post-Communist Social Transformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
32. Lofgren, O. 1998. "Consuming America: ethnicity and national identity in the marketplace", in *After Consensus. Critical Challenge and Social Change in America*, eds. H. Lofgren and A. Shima. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 41–61.
33. Milius, V. 1999. Pranešimas Lietuvos etnologų konferencijoje. Lietuvos nacionalinis muziejus.
34. Safran, W. 1991. "Diasporas in modern societies: myths of homeland and return", *Diaspora* 1(1): 83–99.
35. Sidrys, R. 1996. "Lithuanians on Lithuanian Americans", *Observer* 1(2): 4–9.

36. Trinkūnienė, I. 1994. „Tradicinės kultūros nykimo ir išlikimo prielaidos“, *Filosofija. Sociologija* 3(15): 35–47.
37. Trinkūnas, J. 1996. „Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame–aštuntajame dešimtmetyje“, in *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*, sud. A. Zalatorius. Vilnius: Pasaulio liuanistų bendrija, 61–69.
38. Vastokas, R. 2005. “From glasnost to NATO: retired and restless in Post-Soviet State”, *Trent University Newsletters* 2: 14–16.
39. Vertovec, S.; Cohen, R. 1999. Introduction, in *Migration, Diaspora and Transnationalism*, eds. S. Vertovec, R. Cohen. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishers, xiii–xxviii.

VYTIS ČIUBRINSKAS

Strengthening mono-cultural nationalism in the transatlantic space: the cases of ethno-cultural revivalism and diasporic nationalism in Lithuania and the USA

Summary

The focus of the article is on revivalist and diaspora nationalist ways of the accommodation of (ethnic) cultural (ethnic) national identity as well as politics of identity in two societies of rapid change: Lithuanian transitionalist (from Soviet into post-Soviet), marked by the totalitarianism hegemony which was encountered by the non-conformist (ethnic) national revivalism, and the US assimilationist politics of ‘melting pot’ homogeneity as well as politics of multiculturalism and both of them encountered by the diaspora (homeland) nationalism.

The research (based on the fieldwork in the Midwestern States of the US in 2002–2007 and data obtained from a participant’s point of view of my personal involvement in folk culture heritage protection and advancement activities of the late Soviet regime in Lithuania) shows that (ethnic) nationalist sentiment was forged by the Soviet period’s non-conformist revivalists and diaspora nationalists in the monoculturalist *culture–nation and nation–culture* pattern. Such a construction has been imagined as the master symbol, the dominant narrative and a shared value, which had to be revived and retained, reproduced and promoted as a shared tradition and the essence of Lithuanian-ness.

In both *revivalist* and *diaspora nationalist* cases, it echoed the nineteenth-century spirit of the Central / East European nation-building period with its primary goal of invoking culture traditional for the nation. It turned to be even more – *single ethnicity and one culture* – centered during the Soviet era as a revivalist strategy reaching its climax in the late 1980s with the ‘Singing Revolution’.

The issue of Lithuanian-ness, manipulated and articulated in the United States, appears as a practice of retaining the singularity of *nation–culture* and *culture–nation* as a repository of the moral imperative and nationalist mission rooted in the Lithuanian Charter as the moral constitution. Despite the ‘post-ethnic’ American reality, such a deep-rooted ethnic homeland-focused sentiment is fundamental among most of the first- and second-generation diaspora Lithuanians who are the strongest bearers of Lithuanian transnationalism.

Key words: ethnic nationalism, diasporic nationalism, identity politics, ethnicity, ethno-cultural revivalism, migration